

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ: “ЗА” І “ПРОТИ”

Проблема інтертекстуальності (термін запропоновано у 1969 р. Ю.Крістєвою) знаходиться в центрі уваги сучасних дослідників. Це поняття означає взаємодію різних кодів, дискурсів чи голосів всередині тексту, а також метод дослідження тексту як знакової системи, що перебуває у зв'язку з іншими системами. Конкретний зміст терміну суттєво видозмінюється залежно від теоретичних і філософських засновків, на які спирається дослідник. Спільним є постулат, що будь-який текст є “реакцією” на попередні тексти. Саме цим і керується автор рецензованої праці Петро Рихло, аналізуючи творчість Пауля Целана з позицій інтертекстуальності.¹

Вже у вступі він (вслід за самим Целаном) зазначає, що під інтертекстуальними зв'язками треба розуміти “зустріч з духовним світом улюблених поетів та філософів”. Вартим уваги є той факт, що П.Рихло відділяє інтертекстуальність від епігонських впливів, тобто від підпорядкування авторитетові чи творчій манері іншого автора.

Як і Т.Еліот, він стверджує, що поезія повинна бути “важкодоступною” і що саме поезія П.Целана характеризується цією “важко доступністю” та елітарністю. Однак далі у першому розділі він зазначає, що поезія Целана “орієнтується на широке читацьке коло” і що читач не повинен бути високоерудованим, щоб зрозуміти той “поетичний діалог”, у якому перебуває письменник. Тоді виникає питання, як звичайний читач буде спроможним відчувати ті інтертекстуальні алюзії та ремінісценції, через які розкривається концепція твору.

Постає проблема фонових знань, якими повинен володіти реципієнт, щоб збагнути глибину твору. Ця проблема достатньо вдало описана А.Глазовою у статті “Поэзия и герменевтика. Пауль Целан: существо”.² На думку дослідниці, у реципієнта творчості Целана є дві можливості інтерпретації його поезії: або читач має справу з герметичним шифром, ключ до якого лежить поза текстом і тільки за допомогою цього шифру можна отримати доступ до тексту, або текст – ребус без рішення, а таким чином наявна іронія над самим процесом розуміння як реконструкції змісту.

Місце П.Целана у літературному процесі розглядається П.Рихло через призму перекладацької діяльності цього австрійського поета, яка займає значну частину його творчості. Автор рецензованої книги, вслід за У.Бером, називає Целана *“останнім поетом модернізму”*, однак називає його також *“умовним постмодерністом”*. Це можна пояснити тим, що Целан був далеким від основоположних концепцій постмодернізму, однак деякі елементи цього напрямку помітні в його творчості.

Перший розділ монографії присвячено проблемі інтертекстуальності як втілення діалогічної парадигми. Потрібно відмітити, що автор використовує багато цитат із німецькомовних джерел. Наводячи приклади українською мовою, він часто не враховує доступність цих висловлювань читачеві. Говорячи про цитування як один із засобів інтертекстуальності у творчості Целана, дослідник наводить думку Т.Бука: *“в такій ревокації завжди присутня ревокація, діалектичний антипроект, який, мовби перевіряючи на міцність, ставить під сумнів конвенціональні смислові зв'язки, частково навіть публічно таврує їх. Конвенціональність як неконвенціональність”*. Такі цитування інших дослідників і далі зустрічаються у першому розділі книги. Було б доречним не перевантажувати мову термінологічно. Це полегшило б сприйняття основних теоретичних засад, на які спирається автор.

Аналізуючи особливості інтертекстуальності поезики Целана, П.Рихло розглядає *“чужий текст як каталізатор або подразник”*, який спонукає поета творити. Далі автор зупиняється на теорії інтертекстуальності Ю.Крістевої та М.Бахтіна, розглядає різні підходи до термінологічного трактування явища інтертекстуальності (Ж.Дерріда, Ж.Старобінські, У.Еко, М.Фуко та інші). Краще було б спочатку ввести читача у традиційне розуміння інтертекстуальності, а потім розглядати особливості цього явища та засоби його реалізації у творчості поета. Потрібно відзначити, що П.Рихло досить детально розглядає теорії та підходи до тлумачення проблем інтертекстуальності та діалогічності у сучасному літературознавстві, що сприяє розумінню основних концепцій цих явищ.

У другій частині першого розділу дослідник описує різні промови Целана (*“Бременська промова”*, *“Меридіан”*), в яких постає проблема *“чистого мистецтва”*, яка так цікавила самого Целана. Значну увагу відведено також проблемі *“Іншого”* –

поетичному діалогові з іншим співрозмовником або Богом. Тут можна погодитися з думкою автора про вплив ідей Р.Отто (“Das Heilige”) та французького філософа Е.Левінаса. Цікавою в цьому плані є робота Ю. Крістевої “Самі собі чужі”. Вже в першій частині її книги, яка має назву “Токата і fuga для чужинця”, дослідниця зазначає, що *“чужинець живе в нас: він – прихований лик нашої ідентичності”*, а далі – *“чужинець починається тоді, коли виникає усвідомлення моєї відмінності, закінчується тоді, коли ми всі визнаємо себе чужими, бунтуємо проти зв’язків і спільнот”*.³ Можна стверджувати, що Ю.Крістева мимоволі охарактеризувала самого Целана та його відчуженість від соціуму.

Творчість Целана, як зазначає Ю.Ріан, є монологічною, тому що навіть коли поет вживає займенник *“ти”*, це є *“проекцією ліричного “я”*”.⁴ Автор рецензованої монографії більше додержується теорії М.Бубера про діалогічність творчості Целана. Розбіжність у поглядах можна пояснити різними підходами до тлумачення тих мовних засобів, які вживає поет. П.Рихло часто використовує термін *“інтенція”*, говорячи про художній намір (мотив) письменника. Ним також вживається термін *“інспірація”*, поряд зі словосполученням *“поетичне натхнення”*. Було б доречним вживати (де це можливо) українські відповідники замість іншомовних слів.

Третя частина першого розділу присвячена одному з найвідоміших віршів П.Целана “Фуга смерті”, де П.Рихло послідовно аналізує ті інтертекстуальні особливості, які зустрічаються у творі. Дослідник проводить паралелі з творами таких митців, як Петро Соломон, Карл Краус, Роза Ауслендер, Альфред Маргул-Шпербер та багато інших. Потрібно ще раз відмітити проблему фонових знань, які необхідні для глибокого осягнення та усвідомлення основної концепції твору. Автор рецензованої книги детально досліджує ремінісценції, алюзії та метафори, образність вірша у порівнянні з відомими творами багатьох письменників і таким чином розкриває інтертекстуальні зв’язки у вірші.

Звісно, що творчість поета тісно пов’язана з тим літературним процесом, в якому він перебуває. На думку П.Рихла, творчість П.Целана далека від *“організаційних форм повоєнної літератури”*. З цим можна погодитися, однак потрібно також підкреслити здатність поета до творчої взаємодії з усталеними літературними зразками, що безперечно вплинуло на

його творчі здобутки. Досліджуючи німецьку літературну традицію у творчості П.Целана, П.Рихло у другому розділі детально розглядає ті літературні періоди і тих поетів, які найбільш вплинули на творчу манеру Целана. Серед них: містики Середньовіччя, поети епохи бароко, романтизму, експресіонізму, модернізму. Аналізуючи їх впливи на художню та образну манеру поета, П.Рихло доходить висновку щодо багатопланових інтертекстуальних впливів культури, фольклору і творчості німецькомовних письменників.

У другому розділі автор зосереджує увагу на традиціях німецького романтизму і його впливів на творчість П.Целана. Потрібно відмітити, що рання творчість Целана характеризується багатьма дослідниками з позицій романтичного світосприйняття, і автор даної книги не є виключенням. Так, дослідник достатньо обережно простежує контакти та типологічні зв'язки з творчістю Новаліса. Це можна пояснити тим, що П.Рихло додержується думки про *“глибоку осмислену рецепцію”* Целаном творів Новаліса та інших письменників. Вартим уваги є той факт, що автор постійно наголошує на хибному звинуваченні Целана в епігонському наслідуванні (афера Клер Голль). Більшість дослідників (А.Глазова, О.Седакова та інші) вважають такі звинувачення безпідставними, доводячи це детальним аналізом творчості поета.

Проводячи аналогії з романтично-символістським світобаченням Гельдерліна, автор передусім виділяє *“урочистий стиль, високий спіритуалізм, несподіваність образних асоціацій”*, тематику творів Гельдерліна, які безпосередньо вплинули на художню манеру Целана. Однак тут потрібно підкреслити радикальнішу (ніж у Гельдерліна) трансформацію загальної концепції і *“окремих ідейних та змістовних компонентів”*. Автор достатньо вдало аналізує схожості та розбіжності художніх світів обох поетів.

Інтертекстуальним зв'язкам П.Целана з відомим німецьким поетом Г.Гейне відведена одна з частин другого розділу книги. Автор привертає увагу читача на ремінісценції з *“Лорелеї”*, які наявні у вірші Целана *“Фуга смерті”*. Однак було б доречним досліджувати ці зв'язки у тій частині монографії, яка безпосередньо присвячена аналізу вірша *“Фуга смерті”*. Натомість автор часто повертається до цієї праці Целана у різних частинах книги.

“Космополітичними поетами” називає П.Рихло Целана і Рільке, і це не випадково. Як і Б.Відеман-Вольф, автор проводить паралелі між багатьма віршами Рільке та Целана, підкреслює спільну тематику творів (військова, тематика смерті та поетичного мистецтва тощо). Однак ці концепції у Целана радикальніші. Загалом П.Рихло детально та послідовно простежує зв’язки з творчістю Рільке.

Рання поезія Целана характеризується не тільки впливом Рільке, але також індивідуально-неповторною манерою Тракля. Однак у даному випадку П.Рихло досить обережно простежує інтертекстуальні контакти між двома поетами, пояснюючи це важкістю розпізнавання впливів, і зупиняється переважно тільки на рівні поетичної лексики (услід за Б.Бьошентайном).

Найбільш яскраво виражені типологічні зв’язки простежуються між П.Целаном та Ф.Кафкою, і тому не дивно, що велика частина другого розділу присвячена саме цій тематиці. П.Рихло аналізує не тільки тотожність суспільно-політичних та соціокультурних умов становлення обох письменників, але детально зупиняється і на образних запозиченнях Целана.

Проблема “Іншого” та її співвідношення з творчістю поета уже з’являлася в перших частинах книги, однак П.Рихло виділив її і в окремий третій розділ. Це можна пояснити активною перекладацькою діяльністю Целана, причому у багатьох різних напрямках. На думку П.Рихла, Целан у своїй перекладацькій творчості реалізує “діалогічний принцип”, який полягає у “перманентному культурному обміні”. Безперечно, що поет за роки своєї перекладацької діяльності виробив власні способи інтерпретації текстів. Однак, аналізуючи книгу П.Рихла, не можна не помітити проблеми адекватності перекладів Целана оригіналові. Вона виникає через те, що Целан часто-густо не тільки відхиляється від формальних показників (рима, розмір і т.ін.), а також видозмінює і саму концепцію вірша. Сам П.Рихло неодноразово наголошує на цьому і говорить про суб’єктивізм П.Целана, але, втім, підкреслює новаторство поета у перекладацькій творчості.

Що стосується румунських контактів поета, то вони доволі широкі та багатопланові. Саме з розквітом румунського сюрреалізму пов’язана рання творчість Целана. І хоча більшість віршів, які поет перекладає в цей період, характеризується відхиленнями від оригіналу, йому вдається зберегти змістовний

та структурний характер творів. Це яскраво відображено у наведених у книзі прикладах.

Окрім зазначеного вище мультикультурного досвіду П.Целана, слід відмітити також його зв'язок з французькою літературою, популяризатором якої його справедливо вважають багато із сучасних дослідників. Автор рецензованої книги додержується саме такої думки. У третьому розділі він детально порівнює особливості художнього стилю поетів французького модернізму та пізнього символізму із творчою манерою самого Целана, простежує паралелі з культурно-історичним досвідом епохи, а також наводить приклади, що свідчать про глибинні інтертекстуальні контакти поета.

Саме четверта частина третього розділу є найбільш вдало структурованою. Досліджуючи контакти поета з російською літературою, П.Рихло аналізує творчість Целана відповідно до трьох періодів (чернівецький, бухарестський, паризький). Він простежує впливи російських авторів відповідно до цих трьох етапів. Значну увагу відведено інтертекстуальним контактам з О.Мандельштамом. Спорідненість типів їх поетичного мислення П.Рихло доводить, аналізуючи декілька напрямків інтеграції творчості Мандельштама.

Простежуючи зв'язки поета з російською літературою, П.Рихло торкається інтертекстуальних контактів із С.Єсеніним. Тут він виділяє два етапи рецензії і детально їх характеризує. Загалом дослідник вдало створює цілісну картину целанівського сприйняття російськомовної спадщини.

Вартими уваги є також англо-американські контакти Целана. П.Рихло детально зупиняється на шекспірівських впливах, які відобразилися саме у перекладацькій діяльності П.Целана. Однак потрібно відмітити значний суб'єктивізм Целана у напрямку концептуальної трансформації шекспірівських сонетів. Петро Рихло наводить декілька прикладів, які підтверджують цю тенденцію.

Звісно, що пошук П.Целаном власної національно-культурної ідентичності пов'язаний з іудейським підтекстом його творчості. Активна іудейська проблематика творчості Целана розглядається П.Рихло в останній частині третього розділу. Передусім значну увагу відведено тут ремінісценціям із іудейської міфології та історії, іудейської містики Г.Шолема та інших письменників, а також різних теоретичних праць стосовно

іудейської тематики у світовій літературі. Автор вдало простежує зв'язки з основними теоріями і підходами тлумачення національно-етнічної тематики і з творчістю самого Целана.

Наприкінці книги П.Рихло дає резюме, в якому стисло описує основні ідеї проведеного дослідження, а також наводить перелік використаних джерел.

Рецензована праця відзначається багатоплановістю проведеного дослідження, що безперечно сприяє формуванню у читача цілісної картини творчості Пауля Целана з позицій інтертекстуальності.

ПРИМІТКИ І ПОСИЛАННЯ

1. Рихло П.В. Поетика діалогу. Творчість Пауля Целана як інтертекст: Монографія. – Чернівці: Рута, 2005. – 584 с.
2. “НЛО” 2003, №61 / Глазова, Анна. Поэзия и герменевтика. Пауль Целан: существо; дивись також: Топос. Литературно-философский журнал (21/09/2004); Глазова, Анна. Предисловие к “Меридиану” Пауля Целана. www.vavilon.ru/textonly/issue6/glazova.htm;
3. Крістева, Юлія. Самі собі чужі. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”. – 262 с.
4. www.links.jstor.org Judith Ryan. Monologische Lyrik-Paul Celans Antwort auf...